

HELIN, 2

E. 2. de

P. C. HARTMANN,
Das Feuerzeug

deus

Tijdschrift voor geschiedenis

1983

en herlezing, wil men het onderzoek tot zijn recht doen komen. Voorzichtig tast de schrijver alle mogelijke verbanden af en zeer voorzichtig is hij bij het trekken van conclusies, bevreesd voor voorbarige uitspraken. 'Idee en interest' heeft de schrijver deze dissertatie genoemd, maar daarmee doet hij het slechts ten dele recht. Want naast ideeën en belangen speelden ook sentimenten een grote rol. In het boek komen zij tot hun recht, alleen in de titel niet.

Dr. van der Bijl beschikt over een fenomenale kennis van de Nederlandse politiek onder en na Willem III. Hij zou de Nederlandse historici ten tweede male aan zich verplichten, wanneer hij deze neerlegde in een boek van beperkte omvang. Dat hij de citroen dan niet tot het laatste kan uitknijpen, zal niemand hem kwalijk nemen. Het betere is nu eenmaal de vijand van het goede.

J. J. Woltjer

Belastingen. Peter Claus Hartmann, *Das Steuersystem der europäischen Staaten am Ende des Ancien Regime. Eine offizielle französische Enquête (1763-1768). Dokumente, Analyse und Auswertung. England und die Staaten Nord- und Mitteleuropas.* Avec une introduction et une conclusion en français, Beihefte der Francia, Band 7 (Artemis Verlag, Zürich en München, 1979) 357 blz. DM 89.

Les spécialistes des finances publiques consultent parfois les 5 volumes des *Mémoires concernant les impositions et droits en Europe* que publia en 1768-1769 puis en 1787-1789, l'intendant des finances Jean-Louis Moreau de Beaumont. Presque personne n'avait eu la curiosité de remonter à la source de cette compilation. Il s'agit d'une collection de rapports collectés au cours des années 1763-1768, à la requête du Contrôleur Général des Finances Henri-Léonard Bertin (1759-1763), puis de son successeur Clément-Charles de l'Averdy (1763-1768).

La première partie des rapports originaux fait l'objet d'une édition particulièrement soignée, oeuvre de M. P. C. Hartmann. Elle couvre une quinzaine de pays: Angleterre, Danemark, Norvège, Suède, villes hanséatiques (Hamburg, Danzig), états héréditaires de la monarchie habsbourgeoise, Prusse (avec la Silésie, Clèves, Moers et le comté de Mark), les électors de Saxe, Hanovre, Bavière et Mayence. Dans chaque cas sont méticuleusement édités la correspondance, les mémoires in extenso avec questions et réponses. La notice consacrée à chaque pays est précédée d'une bibliographie sélectionnée avec perspicacité, d'un aperçu des institutions et des ressources fiscales. La biographie des résidents français - correspondants du Contrôleur Général - est établie de première main d'après les archives tandis que plus de 1200 notes élucident le vocabulaire technique et les particularités locales. L'enquête est re-située dans le contexte du réformisme qui imprégnait la haute administration des finances publiques en France. Plus stimulant encore est le chapitre final intitulé 'Le système des impôts des différents Etats de l'Europe'. On y trouve, chiffres et graphiques à l'appui, une synthèse comparant les montants des ressources du Trésor et les proportions de ce qui provient du domaine, des impôts directs ou indirects et des douanes. En dépit de la clarté et de la rigueur de P. C. Hartmann, il faut convenir qu'il n'y a pas encore un système mais une déconcertante juxtaposition d'expédients, une mosaïque de particularités occasionnelles, exposées ici en détail, là-bas superficiellement. Bien plus que la révélation de secrets d'Etat, la vaste enquête de 1763-1768 apporte une foule d'observations dans les domaines les plus inattendus: la stratification sociale telle qu'elle est reflétée par les barèmes des capitations suédoises (p. 75, 80-88), le rendement des labours au Danemark (p. 103 sv.) ou en Silésie (p. 204 v.), le rôle régulateur des greniers seigneuriaux en Bohême (p. 175 sv.), la production de houille au comté de Marck (p. 269) et bien d'autres.

La richesse et l'originalité des informations ne peut toutefois donner le change quant à leur inégale signification. A quoi attribuer ce disparate? Une analyse du contenu de la correspondance aurait montré les diplomates français plus empressés à plaire au Contrôleur et au Roi qu'à scruter les causes profondes du rendement des impôts ou de la sclérose des institutions. Les directives initiales ont sous-estimé les pièges du vocabulaire et le flou d'une notion telle que 'l'administration des finances' (p. 28). La référence à l'histoire romaine (p. 32-36) ne suffit pas à lever les ambiguïtés puisqu'elle situe le débat sur le mode intemporel, comme si la nature de l'Etat et donc les charges qu'il impose aux contribuables, étaient immuables. Avouons aussi que l'expérience administrative de Moreau de Beaumont ne suffit à lui donner ni la hauteur de vues d'un Vauban, ni l'acharnement au travail d'un

Expilly. Comme tant d'autres enquêtes officielles, celle-ci ne réussit pas à déclencher les réformes.

Après tout, l'échec du royaume de France à se doter d'un cadastre moderne n'importe plus guère. L'intérêt majeur de la publication de M. P. C. Hartmann est ailleurs: elle nous fait saisir sur le vif la portée et les limites des Lumières. Au moment où la science statistique hésite encore entre l'énumération des richesses de l'Etat et la mesure quantifiée des ressources de toute nature, les contemporains de l'*Encyclopédie* accumulent déjà les matériaux encore mal dégrossis avec lesquels s'édifiera l'économie politique.

Etienne Helin

Wat voor soort democraat was Van der Capellen? *Aan het Volk van Nederland. Het democratisch manifest van Joan Derk van der Capellen tot den Pol 1781*. Ingeleid door W. F. Wertheim en A. H. Wertheim-Gijse Weenink (Heureka, Weesp 1981) 160 blz. f 26,50.

In 1966 publiceerden de Wertheims een naar stijl en spelling gemoderniseerde uitgave van Van der Capellens welbekende pamflet, voorafgegaan door een inleiding die beoogde 'een klein deel van onze schuld' aan Van der Capellen in te lossen. In de thans aan te kondigen uitgave hebben we met een herdruk van diezelfde teksteditie te maken, voorzien echter van een grotendeels nieuwe inleiding. Hoofddoel daarvan is twee nauw samenhangende misverstanden aangaande Joan Derk de wereld uit te schrijven. Van der Capellen, aldus de Wertheims, was niet slechts 'een verziend en voorzichtig staatsman', maar ook een echte democraat, en een consistente bovendien die van het hem vaak aangewreven 'psychisch dualisme' of een 'diepere ambivalentie' in werkelijkheid geen enkele last had. Hiermee keren zij zich tegen de stelling van C. H. E. de Wit, volgens wie Van der Capellen 'een regent van de radicale vleugel der oud-patriotten' was, alsook tegen allen die in het kielzog van M. de Jong Hzn. in Van der Capellens persoonlijkheid ambivalenties hebben ontdekt.

De Wit baseerde zijn oordeel op Van der Capellens relaties met de kring van Hollandse Oud-Patriotten vanwaaruit de *Grondwettige Herstelling* is voortgekomen, en op de overeenkomsten tussen dit geschrift en Joan Derks eigen pamflet. Het kost de Wertheims niet veel moeite met behulp van allerlei brieven aan te tonen, dat genoemde relatie niet erg hecht en hartelijk was, noch ook volledige politieke eensgezindheid betekende. Daarmee is echter nog niet geheel bewezen, dat Van der Capellen dus een echte democraat was. De verdediging van die stelling berust enerzijds op de these dat Van der Capellen teveel realist en staatsman was om in de toenmalige omstandigheden tot feitelijk oproep op te roepen, en anderzijds op het beklemtonen van de gedachte der burgercomité's en burgerbewapening (vrijcorpsen) als het feitelijk kenmerk en bewijs van Van der Capellens democratische gezindheid.

Naar mijn oordeel maken de Wertheims hier van de nood (de wel zeer beperkt-democratische aanbevelingen waarmee *Aan het Volk van Nederland* besluit) een deugd (verziende staatsmanswijsheid). Een dialectische denkwijze staat de auteurs daarin bij, zoals de volgende passage aangeeft: 'Men was op het eind van de achttiende eeuw nog lang niet toe aan het toekennen van volledige democratische rechten en van een volwaardig kiesrecht aan *alle* staatsburgers of ingezetenen. . . . Men had bovendien veel ervaring hoe gemakkelijk het 'gewone volk' kon worden gemanipuleerd door conservatieve machthebbers bij gebrek aan politieke scholing. Ook in Van der Capellen's brieven en geschriften komen zulke voorbehouden ten aanzien van een echte 'volksregering' telkens voor, (52-53). Wie hieruit concludeert dat Joan Derk dus kennelijk voor de consequenties van eigen standpunten terugschrok, dan wel dat zijn denken in democratisch opzicht kennelijke beperkingen had, zet daarmee de Wertheims echter naar hun eigen verzekering niet schaaakmat. Want het niet te ontkennen feit, dat Joan Derks interpretatie van de begrippen volkswil en democratie 'een zekere dialectiek' vertoonde, lag niet aan zijn persoonlijkheid of opvattingen, maar aan de dialectiek welke aan die begrippen nu eenmaal eigen is (52)! Ongetwijfeld een steekhoudende oplossing voor wie de denktrant van de auteurs deelt. Of ze anderen meer bevredigt dan de door hen verworpen tegenwerpingen, mag echter betwijfeld worden. Misschien is het toch interessanter, nauwkeurig het denken van historische personen te reconstrueren, dan prijslabels voor meer of mindere moderniteit uit te reiken.

G. J. Schutte